

MAG‘RIB VA ANDALUSDA QIROAT ILMINING YOYILISHI HAMDA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Turg‘unov Abdulbosit

Imimom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti

4- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom olamida qiroat ilmining shakllanishi, bir qiroatni maqbul va sahih deb hisoblash uchun ulamolar tomonidan ittifoq qilingan uchta asosiy shart hamda ushbu qoidalarning Mag‘rib (Shimoliy Afrika) va Andalus (Musulmon Ispaniyasi) hududlarida yoyilish tarixi tahlil qilingan. Shuningdek, ettita mutavotir qiroat imomlari va ularning roviylari, xususan, Mag‘rib o‘lkalarida bugungi kungacha saqlanib qolgan Imom Nofe‘ qiroati va uning Varsh hamda Qolun rivoyatlari silsilasi ilmiy manbalar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qiroat ilmi, Mag‘rib, Andalus, Imom Nofe‘, Varsh, Qolun, sahih sanad, Usmon mus‘hafi, mutavotir, tavotur.

Kirish

Qur‘oni Karimning bizgacha o‘zgarishsiz, asl holida yetib kelishida qiroat ilmi va uni avloddan-avlodga naql qilgan qorilar silsilasining o‘rni beqiyosdir. Islom olamining turli hududlarida jugrofiy va lisoniy omillar sababli ma‘lum qiroat yo‘nalishlari yetakchilik mavqeiga ega bo‘lgan. Xususan, Islom mashrig‘i va markaziy o‘lkalarda Imom Osimning Hafs rivoyati keng yoyilgan bo‘lsa, Shimoliy Afrika (Mag‘rib) hamda o‘rta asrlar musulmon Andalusida Imom Nofe‘ning Varsh va Qolun rivoyatlari ustuvorlik kasb etdi. Ushbu maqolada qiroatning ilmiy mezonlari va Mag‘rib olamidagi qiroat maktablarining o‘ziga xos xususiyatlari tadqiq etiladi.

1. Qiroatning Sahihlik Mezonlari (Uch Shart)

Ulamolar va qiroat ilmi mutaxassisleri biror bir qiroatni haqiqiy, shariatda maqbul deb tan olish uchun uchta asosiy shartning topilishi lozimligiga ittifoq qilganlar. Agar ushbu shartlardan birortasi buzilsa, u qiroat shozz (g‘ayrishar‘iy, nodir) yoki zaif deb topiladi:

1. Muttasil va Sahih Sanad: Qiroatning sanadi ishonchli roviylar orqali Rasululloh (sollallohu alayhi vasallam)ga uzluksiz bog‘lanishi shart. Qur‘on va uning qiroati faqatgina vahiy orqali sobit bo‘lgani sababli, bu borada ijtihodga yoki shaxsiy fikrga yo‘l qo‘yilmaydi. Bu xususiyat faqatgina Qur‘onga xos bo‘lib, hatto hadis ilmida ham bu darajada qat‘iy talab mavjud emas.

2. Arab Tili Qoidalariga Mosligi: Qiroat qaysidir jihati bilan bo‘lsa-da, arab tili qonuniyatlariga muvofiq kelishi kerak. Zero, Qur‘oni Karim sof arab tilida nozil bo‘lgan. Biroq, bu shart mutlaq asos emas, balki quvvatlovchi omildir. Qiroatda naql (eshitish) asosiy mezondir. Taniqli sahobiy Zayd ibn Sobit (roziyallohu anhu) aytganlaridek: «Qiroat – ergashiladigan sunnatdir». Arab tili Qur‘onga qarab qiyoslanadi, aksincha emas. Imom ibn al-Jazariy bunga dalil sifatida arab tili grammatikasida odatda uchramaydigan, ammo qiroatlarda mavjud bo‘lgan ba‘zi fonetik harakatlarni misol qilgan.

3. Usmon Mus‘hafi Rasmiyligiga (Xatiga) Muvofiqligi: O‘qish tarzi Hazrati Usmon davrida yozilgan rasmiy mus‘haflar matniga (ehtimoliy bo‘lsa ham) mos tushishi zarur. Qur‘onni naql qilishda eng asosiy kafolat tavotur (yolg‘on ustiga birlashishi imkonsiz bo‘lgan ko‘pchilik tomonidan naql qilinishi) shartidir. Agar tavotur aniq bo‘lsa, keyingi yordamchi shartlarga ehtiyoj qolmaydi; ular faqat mashhurlik darajasidagi ba‘zi kalimalarni quvvatlashga xizmat qiladi [1].

2. Islom Olamida Amaldagi Asosiy Qiroatlar va Mag‘rib Muhiti

Bugungi kunda islom dunyosida amalda qo‘llanilayotgan va mus‘haflari chop etilayotgan ikkita eng yirik qiroat maktabi va yo‘nalishi mavjud. Bular islom olamining jugrofiy bo‘linishiga ko‘ra quyidagicha taqsimlangan:

T/r	Qiroat Imomi va Roviysi	Tarqalgan Hududi	Fonetik o‘ziga xosligi (Misol)
1	Imom Osimdan Hafsrivoyati	Islom olamining mashriq va markaziy qismi (O‘rta Osiyo, Yaqin Sharq)	“Yaa ayyuhannabiyu”, “Vadduhaa” o‘qilishi
2	Imom Nofe‘dan Varshrivoyati	Liviyan boshlab butun Mag‘rib o‘lkalari (Jazoir, Tunis, Marokash) va tarixiy Andalus	“Ya ayyuhannabiy’u”, “Vaddzuhyee” o‘qilishi [2]

Ushbu lisoniy va fonetik farqlar imomlarning o‘z ustozlaridan eshitgan va mukammal tarzda olingan ijozatlariga asoslangan bo‘lib, matn mohiyati hamda ilohiy ma’nosini aslo o‘zgartirmaydi, barchasi vahiy asosi hisoblanadi.

3. Mag‘rib Maktabining Peshvosi: Imom Nofe‘ va Uning Roviylari

Mag‘rib va Andalus iqlimida qiroat ilmining poydevori bevosita Madina qiroat maktabining buyuk imomi Nofe‘ al-Madaniy faoliyati va uning silsilasi bilan uzviy bog‘liqdir.

Abu Ruvaym Nofe‘ ibn Abdurrahmon al-Madaniy (hij. 70-169 / mil. 689-785) asli kelib chiqishi jihatidan isfahonlik bo‘lib, Madinai Munavvarada 70 yil davomida uzluksiz qiroatdan dars bergan. U taniqli tobe‘in Abu Ja‘fardan ta‘lim olgan, u esa o‘z navbatida Ibn Abbas va Abu Hurayra orqali Ubay ibn Ka‘bga uzluksiz silsila bilan bog‘lanadi. Nofe‘ qiroat qilganda og‘zidan xushbo‘y mushk hidi anqib turgan. Buning sababini so‘rashganda,

u tushida Rasululloh (sollallohu alayhi vasallam)ning muborak og‘izlariga Qur’on tilovat qilib berganini so‘zlagan [3]. Uning yo‘lini ikki yirik shogirdi Afrika g‘arbiga yoydi:

- Varsh (hij. 110-197 / mil. 729-813): Abu Sa‘id Usmon ibn Sa‘id al-Misriy. O‘ta oq-sariq va kelishgan bo‘lgani uchun ustozni uni oppoq kabutar nomiga nisbatan “Varsh” deb laqablagan. Madonada tahsil olib, so‘ng Misr va Shimoliy Afrikada tajvid fanidan dars bergan.

- Qolun (vaf. hij. 220 / mil. 835): Abu Muso Iso ibn Miyno. Imom Nofe‘ning yaqin qarindoshi (qayniukasi) bo‘lgan. Chiroyli tilovati va o‘ziga xos mahorati uchun rumliklar tilida “A’lo” yoki “Yaxshi” ma’nosini anglatuvchi “Qolun” laqabini olgan. Keyinchalik qulog‘i butkul og‘irlashib qolgan bo‘lsa-da, shogirdlarining xatosini lab qimirlashidan va nafasidan aniq seza olgan.

4. Boshqa Mashhur Qiroat Maktablari va Ularning Roviylari

Mag‘rib hududi tayangan Madina maktabidan tashqari, islom ilmiy markazlarida va yirik shaharlarida quyidagi ettita mutavotir qiroat imomlari yetishib chiqqan:

4.1. Makka Maktabi: Imom Ibn Kasir (hij. 45-120 / mil. 666-738) tobe‘inlarning ulug‘laridan bo‘lib, Anas ibn Molik va Abu Ayyub al-Ansoriy kabi ulug‘ sahobalarni ko‘rgan hamda muloqot qilgan. Qiroatni Mujohiddan o‘rgangan. Uning ikki asosiy roviysi bor: 1) Al-Bazziy (hij. 170-250) — Masjidi Haromda 40 yil muazzin bo‘lib xizmat qilgan va “Zuxo” surasidan boshlab xatmgacha takbir aytish sunnatini rivoyat qilgan [4]. 2) Qunbul (hij. 195-291) — Hijoz mintaqasining eng ishonchli va nufuzli qorilaridan biri bo‘lgan.

4.2. Basra Maktabi: Abu Amr ibn al-Ala (hij. 68-154 / mil. 688-770) ettita qori ichida eng ko‘p ustoz ko‘rgan hamda eng ko‘p silsilaga ega olim hisoblanadi. Har uch kunda Qur’onni to‘liq xatm qilish odati bo‘lgan. Sufyon ibn Uyayna tushida Rasulullohdan kimdan qiroat o‘rganishni so‘raganda, u zot aynan Abu Amr qiroatini tavsiya qilganlar. Roviylari: 1) Ad-Duriy (vaf. hij. 246) — Tug‘ma ko‘r bo‘lishiga qaramay, o‘nta qiroatni

mukammal jamlagan ilk buyuk olimlardan bo‘lgan. 2) As-Susiy (vaf. hij. 261) — Ko‘fa va Makkada dars bergan o‘ta ishonchli imom.

4.3. Shom (Damashq) Maktabi: Imom Ibn Omir (hij. 8-118 / mil. 642-737) taniqli tobe‘in bo‘lib, uzoq yillar Damashq oliy qozisi vazifasida faoliyat olib borgan. U mashhur sahobiy Abu Dardo va Hazrati Usmonning bevosita shogirdlaridan dars olgan. Uning qiroatiga hatto Odil xalifa Umar ibn Abdulaziz ham iqtido qilgan. Roviylari: Hishom (yirik mufti va muhaddis) hamda Ibn Zakvon (Damashq jome‘i bosh imomi).

4.4. Ko‘fa Maktabi: Imom Osim ibn Abu Najud (vaf. hij. 127 / mil. 745) o‘z davrida tajvid qoidalari va o‘ta go‘zal, jozibali ovozi bilan tanilgan ulug‘ tobe‘in. Abu Abdurrahmon as-Sulamiydan ta‘lim olgan. Imom Ahmad ibn Hanbal uning ilmiy ishonchliligini ta‘kidlagan, Imom A‘zam Abu Hanifa ham qiroat ilmini aynan undan o‘rganganligi manbalarda naql qilingan [5]. Roviylari: Hafs va Shu‘badir.

Xulosa

Mag‘rib va Andalus o‘lkalarida qiroat ilmining yoyilishi o‘ziga xos tarixiy hamda uslubiy xususiyatlarga ega bo‘lib, bu mintaqalarda Madina maktabining an‘analari, xususan, Imom Nofe‘ning Varsh rivoyati chuqur ildiz otdi. Bu holat Mag‘rib ulamolarining amaliy fiqhda Imom Molik mazhabiga (chunki Imom Molik ham Madina fiqhining bosh peshvosi edi) va qiroatda Imom Nofe‘ga ergashishlaridagi uslubiy, hududiy bir xillikni ko‘rsatadi. Qiroat silsilasidagi qat‘iy ilmiy talablar, sanadlar sahifligi va og‘izdan-og‘izga o‘tish zanjiri (ijozat tizimi) asrlar davomida Allohning kalomi o‘zgarishsiz va mukammal saqlanishini ta‘minlab kelayotgan bosh omildir.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Ahmad ibn Aliy ibn Hajar al-Asqaloniy. Fath ul-boriy. – ar-Riyoz: Maktaba ar-Rashiyd, 2001. – J. I. – B. 73.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Hadis va hayot. Qur‘on fazilatlarini. – Toshkent: Hilol-Nashr, 2022. – B. 273.

3. Ali Muhammad Tavfiq an-Naxxos. Ta'rif bil-qurro al-ashara va ruvotihim va usul al-qiroat al-ashar. – Tanta: Dor as-Sahoba lit-turos, 2004. – B. 4.
4. O'sha asar. – B. 8.
5. O'sha asar. – B. 10.